

Теоретико-методологічне підґрунтя виявлення ознак злочинного впливу в мовленні представників злочинних спільнот: психологічний аспект

Ірина Савченко

завідувачка Сумського відділення ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»
Мін'юсту України, м. Суми, Україна, ORCID: <http://orcid.org/0009-0007-5815-7464>,
e-mail: irsavchenko@gmail.com

Світлана Бабич

завідувачка сектору КПД Сумського відділення
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України, м. Суми, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-0640-1473>, e-mail: svetlana-babych@ukr.net

Ольга Сидоренко

кандидатка педагогічних наук, доцентка, судова експертка Сумського відділення
ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Мін'юсту України, м. Суми, Україна,
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5507-2867>, e-mail: ol_sadd@ukr.net

Розглянуто зміст, структуру, головні ознаки, види психологічного впливу як теоретико-методологічного підґрунтя виявлення ознак злочинного впливу в мовленні представників злочинних спільнот.

Ключові слова: психологічний вплив; комунікативний вплив; психологічний тиск; психологічний примус; психологічне насильство.

Theoretical and Methodological Foundations of Identifying Criminal Influence Features in the Criminals' Speech: A Psychological Perspective

Iryna Savchenko, Svetlana Babych, Olha Sydorenko

This research explores the content, structure, primary characteristics, and types of psychological influence as a theoretical and methodological basis for identifying features of criminal influence in the speech of individuals affiliated with criminal organizations.

Keywords: psychological influence; communicative influence; psychological pressure; psychological coercion; psychological violence.

Із набуттям чинності 27.06.2020 р. Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою» [1], Кримінальний кодекс України (далі — *КК України*) поповнився новими статтями, зокрема ст. 255-¹, 255-², 255-³ [2]. За даними Офісу Генерального прокурора [3], на кінець липня 2024 р. обліковано

29 кримінальних правопорушень за ст. 255-1 «Встановлення або поширення злочинного впливу», що становить майже 0,5 % від загальної кількості (5655) учинених кримінальних правопорушень проти громадської безпеки та майже 20 % від загальної кількості всіх злочинів, скоєних злочинними організаціями. Варто зауважити, що цей показник має тенденцію до зниження за роками

від моменту дії зазначених вище статей КК України: 2021 рік — 2 % і 39 %, 2022 — 0,8 % і 29 %, 2023 — 0,8 % і 25 % відповідно. Перед судово-слідчою практикою стоїть завдання припинення діяльності злочинних спільнот, притягнення до кримінальної відповідальності «злочинців у законі» та осіб, які завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям здійснюють злочинний вплив і координують злочинну діяльність інших осіб, які здійснюють злочинний вплив [2]. У зв'язку із цим існує потреба у проведенні судових експертиз щодо встановлення ознак злочинного впливу у мовленнєвій діяльності суб'єктів підвищеного злочинного впливу. Теоретико-методологічною передумовою для виконання окресленого завдання є розкриття психологічного змісту поняття «злочинний вплив».

У прим. 1 до ст. 255 КК України поняття злочинного впливу потрактовано як «будь-які дії особи, яка завдяки авторитету, іншим особистим якостям чи можливостям сприяє, спонукає, координує або здійснює інший вплив на злочинну діяльність, організовує або безпосередньо здійснює розподіл коштів, майна чи інших активів (доходів від них), спрямованих на забезпечення такої діяльності» [2]. Водночас у психології поняття «вплив» інтерпретують значно ширше. Дослідження в галузі психології (Г. Балл, Д. Василенко, Є. Доценко, Г. Ковальов, В. Крисько, В. Куліков, О. Сидоренко, В. Шейнов, С. Ніколаєнко і Св. Ніколаєнко та ін.) розглядають категорію впливу як комплекс психологічних засобів і прийомів (вербальних, паралінгвальних або невербальних), застосовуваних у процесі передавання, опрацювання та використання інформації, які викликають відповідну реакцію особи й дають змогу контролювати перебіг її думок, ставлення до фактів для зміни поведінки, поглядів, переконань людини. До основних видів психологічного впливу належать: 1) переконання — свідомо аргументований вплив на іншу людину, що має на меті змінити її судження, ставлення, намір або рішення; 2) маніпу-

ляція — прихований від опонента вплив на нього, на його систему ставлень і орієнтирів; 3) прохання — словесне звернення до людини із пропозицією задовольнити потребу або бажання ініціатора; 4) примус — вимога виконувати розпорядження ініціатора, підкріплюване прихованими або явними погрозами; 5) деструктивна критика — зневажливі або образливі висловлювання про особистість опонента, грубий, а іноді агресивний осуд, ганьблення або осміювання його вчинків; 6) емоційне зараження — передавання свого стану і ставлення іншій людині або групі осіб; 7) навіювання — навмисний свідомий вплив на підсвідомість людини або групи осіб з метою зміни їхнього стану або ставлення, схилення до певних дій [4].

С. Ніколаєнко та Св. Ніколаєнко визначили такі ознаки психологічного впливу: 1) цілеспрямований характер; 2) свідомість як спрямованість на досягнення планованого результату; 3) спрямованість на зміну психологічних регуляторів конкретної активності іншої людини; 4) інформаційний характер; 5) вплив на психічний стан, думки, почуття й дії іншої людини за допомогою винятково психологічних засобів (вербальних і невербальних); 6) технологічність психологічного впливу; 7) наявність певних вольових зусиль суб'єкта в процесі реалізації психологічного впливу [4].

У межах психологічного впливу використовують поняття «психологічний тиск», який визначають як «вплив на інших людей, що здійснюється з метою змінити їх психологічні установки, погляди, думки, судження, рішення, дії або поведінку» [5, с. 161]. У змісті наведеного визначення ці два поняття посутньо ототожнюються, хоча перше з них є більш широким за структурою і функційним потенціалом. Більш точно зміст психологічного тиску передає поняття «психологічне насильство», зокрема з огляду на семантичну близькість зазначених дефініцій: тиск — це (у переносному значенні) «насильство над чиеюсь волею, переконанням; примус», а також насиль-

ницькі дії, застосування сили» [7]. Психологічне насильство визначають як «вплив на психіку людини з використанням залякування, погроз та інших способів для того щоб зламати волю людини до опору, до відстоювання своїх прав й інтересів» [5, с. 162]. Близьким за визначенням є ще один із різновидів психологічного впливу — психологічний примус: «примушення людини до виконання певних дій за допомогою погроз (відкритих або прихованих)» [6, с. 205], де «примус», зокрема, означає «натиск з чийогось боку; примушування» [8], а «примушувати» своєю чергою — «вимагати в кого-небудь виконання чогось незалежно від його волі, бажання» [9]. Психологічний примус може мати такі прояви: 1) повідомлення жорстко визначених термінів або способів виконання робіт без будь-яких пояснень або обґрунтувань; 2) накладання заборон і обмежень, що не підлягають обговоренню; 3) залякування можливими наслідками; 4) загроза покаранням, у найбільш грубих формах — фізичною розправою [6, с. 205].

Комунікативний вплив як різновид психологічного визначаємо як цілеспрямовану дію з метою спонукання до свідомого прийняття поглядів, думки, позиції тощо (когнітивний рівень), відносин (афективний рівень) і намірів (конативний рівень) у напрямі, потрібному для ініціатора комунікації. Психолого-лінгвістичний підхід до класифікації мовленнєвих актів дає змогу виокремити такі їхні типи, на основі яких можливо ідентифікувати наявність у мовленнєвій діяльності вербальних ознак психологічного впливу: а) констативи — ствердження; б) промісиви — обіцянки; в) менасиви — погрози; г) перформативи — констатування, поєднані з діями; д) квеситиви — запитання; е) директиви — прямі спонукання до дій.

Розуміння змісту, структури, головних ознак і видів впливу як психологічної категорії сприяє науково обґрунтованому виконанню завдань комплексної психолого-лінгвістичної експертизи мовленнєвої діяльності

суб'єктів підвищеного злочинного впливу, зокрема зі встановлення в ній ознак інформування, спонукання, переконання, навіювання, маніпулювання, психологічного тиску, що має значення для судового розгляду кримінальної справи.

Перелік джерел посилання

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за злочини, вчинені злочинною спільнотою : Закон України від 04.06.2020 р. № 671-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-20#Text> (дата звернення: 09.09.2024).
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 09.09.2024).
3. Інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генпрокурора // Дія. URL: <https://data.gov.ua/dataset/8b9b1677-2407-454a-bfa7-76eb638c0ea1> (дата звернення: 09.09.2024).
4. Ніколаєнко С., Ніколаєнко Св. Категорія психологічного впливу в психології. *Світосгляд — Філософія — Релігія*. 2011. № 1 (1). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaienko2.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.09.2024).
5. Лефтеров В., Третьякова Т. До проблеми психологічного тиску на учасників кримінального процесу під час проведення слідчих експериментів та допитів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія «Психологічні науки»*. 2019. № 3(14). С. 159—169. DOI: 10.32453/5.v14i3.223 (дата звернення: 09.09.2024).
6. Богуславська О. Г. Психологічний вплив та засоби протидії небажаному впливу: практичні аспекти. *Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної*

- академії*. 2016. Вип. 67. С. 203—213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgzdia_2016_67_21 (дата звернення: 09.09.2024).
7. Тиск / Словник української мови. В 11 т. // за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 10 : Т—Ф ; ред. тому: А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк. 1979. С. 122. URL: <https://sum.in.ua/s/tysk> (дата звернення: 09.09.2024).
8. Примус / Там само. Т. 7 : Поїхати — Приробляти ; ред. тому: О. П. Петровська, М. М. Пилинський, Л. О. Родніна, Н. І. Швидка. 1976. С. 682. URL: <https://sum.in.ua/s/prymus> (дата звернення: 09.09.2024).
9. Примушувати / Там само. С. 683. URL: <https://sum.in.ua/s/prymushuvaty> (дата звернення: 09.09.2024).